

رویکردهایی نوین در آموزش و پژوهش نهج البلاغه «با تأکید بر زبان‌های عربی و فارسی»

محمدحسن تقیه* / فرانک ناجی**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۳

چکیده

امروز نهج البلاغه بنا بر سرچشمه الهی اش در دل مردم فارسی‌زبان به ویژه ایرانیان جای ویژه‌ای دارد. بی‌گمان مترجمان و شارحان فرهیخته آن نقش به‌سزایی در این زمینه ایفا نموده‌اند. با این وجود نهج البلاغه برای بیشتر مخاطبان فارسی‌زبان ناشناخته است. چرا که آموزه‌های این کتاب گران‌سنگ آن چنان که شایسته و بایسته است به آنها منتقل نشده است. مهم‌ترین دلایل آن پرنغز بودن کلام امام علی (علیه السلام)، سنگین بودن متن اصلی، کم‌کاربردی بودن برخی اصطلاحات، کمبود متخصصان حرفه‌ای و ضعف برخی مترجمان در انجام رسالت حرفه‌ای خود است. از سویی دیگر تکیه بر روش سنتی تبلیغ، بهره‌نبردن از ابزارهای روز پیام‌رسانی مانند فضای مجازی، ماهواره و ... و هم‌چنین دسته‌بندی نکردن پژوهش‌ها و علوم نهج البلاغه مخاطب‌گریزی را در پی داشته است. مخاطب‌شناسی و طبقه‌بندی نکردن مخاطبان از لحاظ سنی و علمی نیز موجب دفع آنها به ویژه جوانان شده است. نگارنده در این مقاله تلاش می‌کند با روشی تحلیلی - نظری و با ارائه راهکارهایی علمی و کاربردی زمینه‌ای درست و سازنده را برای انتقال آموزه‌های ارزشمند نهج البلاغه فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها:

نهج البلاغه، زبان‌های عربی و فارسی، مخاطب‌شناسی، رویکردهای نوین.

mhtaqiye@gmail.com

mhtaqiye@yahoo.com

*. استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور تهران.

** کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی، ایران، تهران.

۱- مقدمه

جامعه جهانی امروز به موضوع‌های دینی و اخلاقی بسیار نیازمند است زیرا خلأ آن در جهان سیاست، اقتصاد، فرهنگ و ... بسیار احساس می‌شود. بی‌گمان اثر ارزشمندی مانند نهج البلاغه می‌تواند چراغ راه مردم دین‌مدار و اخلاق‌نگر قرار گیرد. نهج البلاغه گفتمان، سخن آتشین، گفتار دل‌نشین و آینه شخصیتی است که نه خدا توانمش خواند و نه بشر توانمش گفت! بی‌گمان حضرت علی (علیه السلام) شاهکار نهج البلاغه را بدون یادداشت‌کردن و پیش‌نویس برداشتن میان مردم آن روز بیان می‌کرد. در این میان مردم نیز با حفظ و ضبط سخنان گهربار وی از آن بهره‌مند می‌شدند.

خدای بزرگ گاهی با وحی مستقیم در قالب قرآن کریم بر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و گاهی با وحی غیر مستقیم در قالب کتاب نهج البلاغه بر حضرت علی (علیه السلام) پیام خود را برای مخاطبان فرستاده است. از این رو به نظر نگارندگان مقاله هدف نهایی آموزه‌های این کتاب، «رساندن پیام خدا» است.

کتاب نهج البلاغه سند افتخار و پرچم جامعه اسلامی - به ویژه شیعی - است. و آموزه‌های آن چراغ راه انسان‌های تشنه عدالت، آزادی‌خواهی و دین‌طلبی در سراسر گیتی است. «بعد از قرآن و احادیث پیامبر اسلام، نهج البلاغه در درجه اول اهمیت قرار دارد. باید گفت به‌طور کلی این کتاب تنها به قلمرو حیات مذهبی تشیع محدود نیست؛ بلکه تفکر فلسفی شیعه نیز به آن وابسته است و از آن مایه می‌گیرد. از این رو باید نهج البلاغه را از مهم‌ترین سرچشمه‌هایی به شمار آورد که متفکران شیعه پیوسته از آن سیراب گشته‌اند (آل یاسین، ۱۳۶۰: ۵۶). امام خمینی (علیه السلام) در وصیت‌نامه خود می‌نویسد: «ما مفتخریم که کتاب نهج البلاغه که بعد از قرآن، دستور زندگی مادی و معنوی و بالاترین کتاب رهایی‌بخش بشر بوده، و دستورات معنوی و حکومتی آن بالاترین راه نجات است، از امام معصوم ماست.» (صحیفه امام خمینی، ۱۳۶۲: ۳۹۶)

۱-۱- بیان مسئله

با نگاهی به این کتاب ارزشمند به آسانی می‌توان موضوع‌های اخلاقی، دینی و حتی ادبی را در سخنان پر نغز و گهربار امام علی (علیه السلام) یا سبکی زیبا و مخاطب‌پسند یافت. بنابر این نهج البلاغه دریاست اما:

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر جرعه‌ای باید چشید

هر چند همگان نمی‌توانند همه آموزه‌های آن را فرا بگیرند و در زندگی شخصی و فردی و اجتماعی خود به کار ببرند ولی می‌توان حتی با درک و فهم دقیق و درست معنوی آموزه‌های نهج البلاغه بسیاری از پرسش‌ها و نکته‌های مبهم را پیدا کرد. طه حسین می‌گوید: «من پس از وحی و سخن خدا جوابی با شکوه‌تر و شیواتر از این پاسخ درباره شناخت و عدم شخصیت‌زدگی ندیده، و نمی‌شناسم» (حسین، ۱۳۵۴: ۴۰).

امروز آن چنان نهج البلاغه این برادر کوچک قرآن و اثر ماندگار امیر مؤمنان علیه السلام در میان جهانیان جای خود را باز کرده است که همه دانشمندان و دین‌پژوهان بر حق‌مداری و اصالت آن تأکید می‌ورزند. ابن ابی‌الحدید می‌گوید: «یک سطر نهج البلاغه برابر با هزار سطر نوشتار ابن نباته، خطیب فاضل و بی‌مانند عصر خویش است» (حسینی خطیب، ۱۴۰۵: ۹۱). و یا آلوسی بر این باور است: «کتاب نهج البلاغه، دربرگیرنده خطبه‌های امام‌علی علیه السلام، پرتوی از نور سخن الهی و خورشیدی است که با فصاحت منطقی نبوی می‌درخشد.» (همان: ۷۸) وی در جایی دیگر بیان می‌دارد: «نهج البلاغه فراتر از سخن آفریده و پایین‌تر از سخن آفریدگار است» (همان: ۹۱).

جورج جرداق مسیحی در مورد نهج البلاغه بیان می‌دارد: «پس از امام‌علی علیه السلام کسی را سزاوار نویسندگی ندیدم. به همین دلیل جز ایشان در مورد کسی ننوشتیم» (دشتی، ۱۳۷۹، مقدمه). پس شناخت نهج البلاغه و کاربردی کردن آموزه‌های نهج البلاغه در زندگی فردی، اجتماعی، اقتصادی و ... سربلندی و سالم‌سازی جامعه دینی را در پی دارد و در نتیجه خوشبختی و رستگاری بشر کاربردی کردن آنهاست. زینده جامعه دینی نیست توده مردم از آموختن و به‌کار بستن آموزه‌های نهج البلاغه بهره‌ای نبرد.

پیرامون این موضوع امام‌خامنه‌ای علیه السلام به کنگره هزاره نهج البلاغه پیام می‌دهد: «و اما کتاب نهج البلاغه که نازله روح اوست، برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر منیت و در حجاب خود و خودخواهی، خود معجونی است برای شفا و مرهمی است. برای دردهای فردی و اجتماعی و مجموعه‌ای است. دارای ابعادی به اندازه ابعاد یک انسان و یک جامعه بزرگ انسانی از زمان صدور آن تا هر چه تاریخ به پیش رود و هر چه جامعه‌ها به وجود آید و دولت‌ها و ملت‌ها متحقق شوند و هر قدر متفکران و فیلسوفان و محققان بیابند و در آن غور کنند و غرق شوند» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۰: ۱۹-۱۸).

۱-۲- پیشینه تحقیق

خوشبختانه تلاش‌های ارزنده و خوبی در باره جنبه‌های گوناگون کتاب ارزشمند نهج البلاغه انجام گرفته، و می‌گیرد ولی — تا آنجا که اطلاع دارم — در باره این که چگونه می‌توان مفاهیم، مضامین و آموزه‌های نهج البلاغه را علمی، آکادمیک و روشمند به مخاطب خود انتقال داد سخنی به میان آمده است. هرچند گاهی بعضی نویسندگان در زمینه روش تبلیغ مطالب ارزنده‌ای نگاشته‌اند ولی آن چنان که شایسته و بایسته است بدین موضوع توجهی نشده است؛ در این میان گاهی برخی آثار ادبی و دینی به بهره‌گیری از نهج البلاغه پرداخته‌اند ولی مستقیماً به روش انتقال کلام امام علی (علیه السلام) به مخاطب خود اشاره نداشته‌اند، و یا گاهی به نقد ترجمه‌ها و شرح‌های این کتاب ارزشمند توجه داشته‌اند؛ مانند:

أ) طاهری ابوالقاسم، کتاب راهنمای آموزش و پژوهش در نهج البلاغه، نشر معارف؛ کتاب سه فصل دارد. فصل نخست در باره نهج البلاغه و ابعاد آن است. در این فصل ضرورت حدیث پژوهی و ویژگی‌های متون روایی شیعه و بازگشت به نهج البلاغه و آشنایی با امام علی (علیه السلام) سخنانی گفته شده و آن گاه وارد بخش دوم کتاب شده که در آن جامعیت نهج البلاغه و والایی مفاهیم آن بررسی شده است. ب) جعفری، محمد مهدی، کتاب آموزش نهج البلاغه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ با عناوینی هم چون علی پاسدار نظام اسلامی، علی (علیه السلام) و حقوق اجتماعی، علی (علیه السلام) آموزگار اخلاق اسلامی، سیره و سلوک امام علی (علیه السلام) به تحقیق و تفحص در نهج البلاغه می‌پردازد.

ج) دشتی، محمد، طرح‌های آموزشی نهج البلاغه، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام)؛ د)، لیاقتدار، محمد جواد، آموزش در نهج البلاغه: اصول و مهارت‌های تدریس و یادگیری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، ناشر: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.

۱-۳- هدف اصلی و پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق

پرسش‌های اصلی پژوهش این است: چگونه می‌توان مفاهیم، مضامین و آموزه‌های نهج البلاغه را روزآمد و بهینه به مخاطب منتقل کرد؟ آیا آن چنان که شایسته و بایسته آن است توانسته‌اند سخنان گهربار امام علی (علیه السلام) را به جامعه جهانی فارسی‌زبان منتقل نمایند؟ نویسندگان با بررسی همه جانبه علمی و آکادمیک بدین موضوع پی می‌برند که مفسران، مترجمان، شارحان و ... نهج البلاغه

نخواست، و یا نتوانسته‌اند به دلیل ناآشنایی و تسلط بر زبان‌های عربی و فارسی به موضوع‌های نهفته در این اثر گران‌سنگ دینی پی ببرند.

البته تلاش‌های خوبی کرده‌اند ولی چون مخاطب‌شناسی، بنیادین و علمی انجام نشده، در نتیجه نوعی مخاطب‌گریزی در پی داشته است. از سویی دیگر ناهمگرایی و برخی تعصب‌های خودساخته نیز مانع از آن شده است تا صدها نکته و موضوع اخلاقی، دینی و حتی ادبی آن روشن شود. چرا که شیعه‌مذهبان فارسی‌زبان در نشست‌های علمی، ادبی و دینی خود آن چنان که شایسته نهج‌البلاغه است نتوانسته‌اند آموزه‌ها و مفاهیم پر بار آن را درست و تخصصی پژوهش نموده، و به مخاطب خود منتقل کنند. «به‌طور کلی، اثربخشی فرایند یاددهی و یادگیری اثرات مستقیم و غیرمستقیم چشم‌گیری بر تمام ابعاد مختلف جامعه خواهد گذاشت» (نیکنامی، ۱۳۹۳: ۶۷).

۱-۴- روش تحقیق

هدف اصلی پژوهش این است تا با نگاهی گذرا راهکارهای انتقال مفاهیم، مضامین و آموزه‌های نهج‌البلاغه را شناسایی و طبقه‌بندی کند تا نهج‌البلاغه‌پژوهان به آسانی بتوانند مخاطب خاص خود را پیدا کنند. و اما نویسندگان مقاله با توجه به چندزبانی بودن، تلاش نموده‌اند با روشی کتابخانه‌ای به بررسی و کنکاش نوشتارها و دیدگاه‌های مطرح‌شده پیرامون موضوع در منابع و مراجع دو زبان بردارند و زمینه درست نهج‌البلاغه‌پژوهی را با روش تحلیل — توصیفی برای حوزویان، دانشگاهیان، روشنفکران و حتی ادیبان فراهم آورند.

۲- راهکارهای انتقال نهج‌البلاغه

بی‌گمان رویکردهای نوین آموزشی و پژوهشی در فرایند بهره‌گیری از کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه و انتقال آموزه‌های علوی بسیار مهم و تأثیرگذار است. آموزش نوین با پژوهش به‌روز رابطه‌ای در هم تنیده‌ای دارد. زیرا سبک‌ها و روش‌های سنتی ناکارآمد پاسخگوی دنیای فن‌آورانه امروز نخواهد بود. یافته‌های علمی — آکادمیک نشان می‌دهد امروزه نسل جوان یادگیری و آموزش سنتی را بر نمی‌تابد. بدیهی است رهبران آموزشی وظیفه راهنمایی و ارشاد این نسل و نسل‌های دیگر را دارند. «دیدگاه حضرت علی علیه السلام به رهبری و مدیریت دیدگاهی مردم‌محور است و اینکه در جوامع انسانی اساسی‌ترین کار، تعلیم و تربیت بوده، و این امر مهم بر عهده رهبران آموزشی نهاده شده است.

(صحابت‌انور، ۱۴۰۱: ۱۰۳) از این رو با در نظر گرفتن مزایا و معایب رویکردهای پیشینیان باید بنا به مقتضای حال، رویکردی تلفیقی مورد بررسی قرارگیرد.

با توجه به این که زیبایی‌های لفظی و معنوی، و صور خیال در کتاب نهج البلاغه به خوبی موج می‌زند بهتر است مضامین، پیام‌ها و آموزه‌های فرهنگ علوی را با تسلط بر هر دو زبان فارسی و عربی درست و علمی به روشنی و بدون ابهام به مخاطب منتقل نمود تا او را به خوبی از دید روحی و معنوی سیراب نماید؛ ولی پرسش بنیادین این است که آیا فارسی‌زبانان جهان نیز به اندازه عرب‌زبانان از آن بهره معنوی می‌برند؟ پاسخ بدین پرسش کمی سخت است؛ زیرا شاید پژوهشگران و نهج‌البلاغه‌شناسان کمتر بدین موضوع اندیشیده باشند که چگونه باید کلام علی (علیه السلام) را به نسل امروز و نسل‌های آینده علمی و آکادمیک منتقل نماییم! البته حدود ده قرن است دانشمندان فارسی‌زبان همه تلاش خود را کرده، و می‌کنند تا با ارزش‌ترین کتاب دینی جهان اسلام پس از قرآن کریم را به مخاطبان تشنه آن انتقال دهند ولی کمتر به چگونگی و روش آن پرداخته‌اند. البته برخی بر این باورند که مطالعه بدون نهج‌البلاغه شناسان امکان ندارد؛ در حالی که امیر مؤمنان (علیه السلام) فرمود: «سخن رسا آن است که به آسانی بر زبان آید و به سادگی فهمیده شود» (آمدی، ۱۴۱۳: ۱۱۱).

مجامع علمی و آکادمیک سال‌هاست مؤثرترین نوع آموزش و تعلیم را آموزش بر پایه تفکر می‌دانند. زیرا این نوع آموزش، خردورزی و اندیشه‌ورزی آموزنده و فراگیر را برانگیخته، و از منفعل بودن به کنش‌گر بودن وامی‌دارد. بدیهی است امام علی (علیه السلام) در کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه، آموزش خود را بنا بر اندیشیدن و تفکر پایه‌ریزی می‌کند. اما این که چگونه باید پیام خدا که در قالب نهج‌البلاغه است برای مردم حلاجی و روان‌سازی شود بحثی است که نیاز به پژوهش و کنکاش فراوان دارد. زیرا در عصر کنونی روش تبلیغ و پیام‌رسانی سنتی پاسخگو نیست و باید به دنبال راه و راهکاری گشت تا آموزه‌های نهج‌البلاغه برای جامعه فارسی‌زبان به ویژه جوانان جاذبه داشته باشد. از این رو ساختار اعتقادی نهج‌البلاغه باید بر پایه آموزه‌های روشن و بدون ابهام، و به دور از هر گونه بزرگ‌نمایی و مبالغه برای آنان بیان گردد. (مطهری، ۱۳۸۰ش: ۵۶).

با نگاهی موشکافانه و دقیق به بازخورد پژوهش‌های انجام‌شده درباره نهج‌البلاغه به آسانی درمی‌یابیم که بیشتر آنها، یا با استقبال روبرو نمی‌شود و یا جامعه، کمتر به آن روی خوش نشان می‌دهد. از این رو، پژوهش‌گران این تحقیق امیدوارند بتوانند با نگاهی علمی و آکادمی، زمینه انتقال

آنها را روشمند و هدفمند فراهم آورده تا کتاب ارزشمند نهج البلاغه مورد توجه خوانندگان و دستدارانش قرار گیرد.

بی‌گمان گویندگان، نویسندگان و سخنرانان فارسی‌زبان پس از قرآن کریم از نهج البلاغه بیشترین بهره را در شاهکارهای خود می‌برند ولی این که آیا موفق شده‌اند که آموزه‌های آن را به مخاطب خود منتقل کنند یا نه! موضوعی است که نگارندگان مقاله آن را بحث و بررسی می‌نمایند. «هماهنگی و انسجام و پیوند در میان مطالب موجود در نهج البلاغه، یک‌نواختی در معنا و یک‌پارچگی در موضوعات به روشنی دریافت می‌شود نباید در نهج البلاغه به دنبال موضوع خاصی برویم. و آن را جدای از دیگر موضوعات بدانیم.» (جعفری، ۱۳۸۷: ۴۷)

۲-۱- شیوه خاص پژوهش و بررسی در نهج البلاغه

پژوهش‌گران متون دینی راه‌کارهای گوناگونی جهت مطالعه و بررسی متون کتاب گران‌سنگ ارائه داده‌اند؛ اما یکی از پژوهش‌گران فرهیخته و متخصص نهج البلاغه شیوه خاص ذیل را پیشنهاد می‌دهد:

أ) داشتن آشنایی کافی با نهج البلاغه؛

ب) فراهم ساختن نسخه صحیح و مطمئن از نهج البلاغه و شرح یا شرح‌های آن؛

ج) توجه بدین نکته که نهج البلاغه يك کتاب تخصصی نیست، بلکه همانند دیگر منابع معارف اسلامی چون قرآن و احادیث نبوی، هدف اصلی آن: هدایت بشر به سوی پروردگار است.

د) پژوهش‌گر بدانند در این کتاب، گزیده‌ای از سخنان، نوشته‌ها، فرمان‌ها، دعاها، پندها و آموزش‌های علی بن ابی‌طالب است و مانند احادیث و روایات رسیده از رسول اکرم، دست‌خوش اختلاف در نقل، تکرار، کم و زیاد شدن و احیانا تحریف هم گردیده است.

ه) هماهنگی و انسجام و پیوند در میان مطالب گوناگون موجود در نهج البلاغه، يك‌نواختی در معنا و يك‌پارچگی در موضوعات، به روشنی دریافت می‌شود، نباید در نهج البلاغه به دنبال موضوع خاصی برویم و آن را جدای از موضوعات دیگر بدانیم.

و) توجه به نکات فوق، پژوهشگر ابزار تحقیق را فراهم کرده موضوع خاصی را که در نظر دارد بدین ترتیب پیگیری می‌کند:

۱. خواندن يك بار موضوع؛

۲. تقسیم کردن موضوع تحقیق به موضوعات کوچک‌تر و عناوین فرعی؛
۳. مراجعه دوباره به نهج البلاغه و دیگر منابع؛
۴. جرح و تعدیل، و مرتب و منظم، و کم و زیاد و مقدم و موخر کردن نکته‌های یادداشت‌شده؛
۵. نگاشتن مقدمه‌ای مربوط به موضوع برای آماده کردن ذهن خود و دیگران؛
۶. رعایت موارد پژوهش مانند فهرست مطالب در ابتدای کار، فهرست منابع و ماخذ مورد استفاده در پایان تحقیق، فصل‌بندی و رعایت نکات دستوری؛
- ز) رعایت انسجام و ارتباط میان موضوعات مورد بررسی در نهج البلاغه؛ (جعفری، ۱۳۸۷: ۴۶-۴۹)
- «اگر کسی می‌خواهد به حیطه نهج البلاغه وارد شود و در آن به پژوهش بپردازد باید آن را درست بفهمد و بشناسد بدین منظور، لازم است که با هندسه دانش‌های نهج البلاغه‌ای آشنا باشد. منظور از آن، مجموعه دانش‌هایی است که بدون آنها در فهم و استفاده از نهج البلاغه و تحقیق آن دچار مشکل می‌شویم.» (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۷: ۳) در نتیجه انتقال آموزه‌های برادر کوچک قرآن مجید باید در چارچوب موارد ذیل باشد:
- أ) پیام آن شفاف و روشن برای مخاطب امروزی در نظر گرفته شود و از هر گونه رمز، اشاره، کنایه و کلی‌گویی دوری گردد.
- ب) آموزه‌های نهج البلاغه بنا بر جامعه‌شناسی و روان‌شناسی زبان پیام‌رسانی گردد. بنابر این بایسته است واقعیت کنونی جامعه فارسی‌زبانان را در نظر گرفت و از آوردن برخی نکته‌ها و سخن‌هایی که ویژه جامعه آن روز عرب‌ها بوده است برای جامعه امروز فارسی‌زبان قرن ۲۱ خودداری گردد زیرا مخاطب‌گریزی این کتاب ارزشمند را در پی خواهد داشت.
- ج) برای انتقال پیام نهج البلاغه بهتر است نگاهی به زبان و فهم گروه‌های سنی گوناگون جامعه افکنده شود.
- د) هر چند دیدگاه برخی بزرگان بر این است که نباید در شرح و تفسیر نهج البلاغه سانسور و یا حذفی صورت بگیرد ولی ضمن احترام بدین دیدگاه باید توجه داشت دنیای سیاست‌زده امروز شیعه‌هراسی را در دستور کار خود قرار داده است از این رو بهتر است ضمن رعایت خط‌قرمزهای شیعی از آوردن موضوع‌های تفرقه‌افکنانه و نامستند جداً خودداری شود تا علاوه بر پیروان دیگر ادیان، برادران اهل سنت نیز به جایگاه، قداست و متانت آموزه‌های نهج البلاغه بیشتر پی ببرند.

هـ) استفاده بهینه از ابزارهای نوین پیام‌رسانی مانند فضای مجازی و رسانه‌های دیجیتال و ... به خوبی می‌تواند مخاطبان بسیاری را جذب نماید. فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات به روزترین دانشی است که تاثیر گسترده و چشمگیری در حوزه‌ها و عرصه‌های گوناگون زندگی بشر گذاشته است. در این راستا ضروری است استادان و نهج‌البلاغه‌پژوهان بسترهای لازم را برای گسترش فرهنگ علوی با استفاده بهینه از دانش‌های نوین ایجاد نمایند. «دانش فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات شیوه‌های سنتی آموزش را دست‌خوش تغییرات زیادی قرار داده، و دیگر نیازی به حضور فیزیکی و آموزش چهره به چهره ندارد؛ فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات و استفاده از آن منجر به افزایش انگیزه در یادگیری، خودکارآمدی، افزایش تفکر انتقادی و همکاری و مشارکت در امر یادگیری می‌شود.» (پورشفیخ، محیا، ۱۴۰۲: ۸۷).

امروزه آموزش الکترونیکی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر توسعه‌یافتگی، بهره‌گیری از هر نوع ابزار سخت‌افزاری و یا نرم‌افزاری دیجیتال در نظام آموزشی و پژوهشی است:

أ) استفاده از پیام‌رسان‌های مجازی (ب) استفاده از نرم‌افزارها و فیلم‌های آموزشی

ج) معرفی و استفاده از وبسایت‌های علمی (د) ارائه آموزش‌های مکمل از راه دور

ه) اجازه جستجوی وب در کلاس (و) ارائه تکالیف مجازی

ز) برگزاری آزمون‌های مجازی (ابراهیمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۹)

۲-۲- مخاطب‌شناسی

یکی از بهترین راه‌های انتقال آموزه‌های نهج‌البلاغه توجه ویژه به تمایلات و گرایش‌های مخاطب است. باید ببینیم نسل امروز نمی‌تواند برخی آموزه‌های نهج‌البلاغه را درک کند. زیرا بزرگان دینی و علمی ما نتوانسته‌اند برای نوع سلیقه مخاطبان کارکرد مثبتی درخور کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه داشته باشند. به دیگر عبارت همه مخاطبان این کتاب ارزشمند را به یک دید نگرینسته‌اند این در حالی بوده که جهان بشریت در حال تحوّل و تطوّر است و هر روز دنیای نوینی بر روی انسان‌ها باز می‌شود و سلیقه‌ها تفاوت پیدا می‌کند. از این رو اگر متون دینی به ویژه کتاب گران‌سنگ امام علی (علیه السلام) درست پیام‌رسانی نشود و از سبک‌ها و شیوه‌های به روز و نوین استفاده نگردد پیامدهای خطرناکی در باورها و ارزش‌های دینی و مذهبی مخاطبان روی خواهد داد. به ویژه این که قشر جوان گرایش به واقع‌گرایی دارد و باید آموزه‌های نهج‌البلاغه برای او ملموس و محسوس باشد.

بنابر این با توجه به اوضاع امروز جامعه باید نیازهای نسل کنونی به ویژه جوانان را از راه و روش علمی و آکادمی پاسخ داد زیرا آنها با توجه به علم ارتباطات و فضای مجازی زیر بار پیام‌رسانی آموزه‌های نهج البلاغه به روش سنتی نمی‌روند از این رو بسیار مناسب است طرحی نو در انداخته شود تا به راهکارهای مناسب، گویا و کاربردی برای تحقق اهداف و گفتمان‌های کتاب ارزشمند نهج البلاغه بیانجامد. یافته‌ها نشان می‌دهد نسل امروزی شناخت کمتری از نهج البلاغه دارد: «آمار انس و ارتباط با نهج البلاغه در کشور ما قابل تأمل و تأسف بار است؛ به طوری که در یک جامعه آماری با طرح این پرسش که تا کتون چند بار نهج البلاغه را به طور کامل خوانده‌اید، روشن شد که از شش هزار نفر، فقط حدود پنج درصد، آن هم تنها یک بار نهج البلاغه را خوانده‌اند.» (طباطبایی، ۱۳۹۷: ۱۰)

بهینه‌سازی آموزش و پژوهش در متون دینی به ویژه ساختار خاص متن نهج البلاغه نیاز به کارآمد کردن و به روز نمودن نظام یاددهی و یادگیری آنهاست. بنابر این راهکارهای رویکردهای نوین ذیل می‌تواند ذائقه مخاطب را سیراب نماید. هم‌چنان که وی را تشویق و ترغیب نماید تا به فراگیری خطبه‌ها، سخنان و حکمت‌های امام علی علیه السلام و به کارگیری آنها در زندگی خود همت گمارد:

«فضای سایبرانی و آموزش مجازی؛ بی‌گمان آموزش مجازی با ویژگی‌های مثبت خود می‌تواند جایگزین مناسبی برای آموزش حضوری و سنتی باشد. در نتیجه آموزش و یادگیری از طریق دنیای مجازی می‌تواند نقش موثری در انتقال مفاهیم و آموزه‌های نهج البلاغه داشته باشد؛ دنیای امروز نسبت به گذشته در بهره‌گیری از وسایل و فن‌آوری‌های کمک آموزشی تفاوت چشم‌گیری دارد. زیرا نسل امروز از همان اوان کودکی با فضای سایبرانی آشنا می‌گردد. از این رو، توجه به روش‌های نوین آموزش و پژوهش از جمله آموزش از راه دور برای دستیابی به هدف‌های نشر و گسترش فرهنگ علوی لازم و ضروری است. البته باید بدین نکته توجه داشت که «یکی از ضروریات و اصول مهم در آموزش الکترونیکی توجه به تغییرات مهم در زمینه‌های علمی و پژوهشی و آموزش بر مبنای علم به‌روز شده است.» (بدرول اچ خان، ۱۳۹۱: ۵۵).

هم‌چنان‌که پژوهش آثار نوشتاری و گفتاری در فضای سایبرانی جای بسی تأمل دارد. نهج البلاغه پژوهان همواره بررسی‌های علمی و پژوهشی خود را پیرامون موضوع مورد نظر خود در این فضا به آسانی در معرض مخاطبان خود قرار می‌دهند.

ب) قصه‌گویی و فیلم‌سازی در بهینه‌سازی آموزش و یادگیری آموزه‌های نهج البلاغه؛ هرچند پیدایش فیلم‌سازی و موارد مشابه در دهه‌های اخیر پدیدار گشته است اما داستان‌سرایی و قصه‌گویی از زمان پیدایش زبان در فرهنگ و ادبیات ما نمود داشته است. بی‌گمان موارد گفته‌شده تنها برای لذت‌بخشی و سرگرمی نباید باشد؛ بلکه این امر باید کمک کند تا ذهن مخاطبان با جایگاه والای امام علی (علیه السلام)، شخصیت‌های نامبرده‌شده در نهج البلاغه و آموزه‌های این کتاب ارزش‌مند آشنا شده، و فرهنگ علوی را در زندگی روزمره خود به کار گیرند. قطعاً این روش برای انتقال غیر مستقیم مفاهیم اجتماعی، اخلاقی، دینی و مذهبی آن، بسیار مؤثر و کارآمد است.

۳- دسته‌بندی آموزه‌های نهج البلاغه

یکی از دانش‌های نهج البلاغه روش‌شناسی است که باید مورد توجه نهج البلاغه پژوهشان قرار گیرد. «ما در پژوهش‌های نهج البلاغه‌ای، اولین چیزی که باید بدانیم، روش‌شناسی پژوهشی است. چون پژوهش کاری نیست که ما بتوانیم همین‌طوری آن را انجام دهیم. دوم باید با روش‌شناسی پژوهش متن دینی به طور خاص، و با روش‌شناسی پژوهش در نهج البلاغه باید آشنا باشیم و بدانیم که در نهج البلاغه حوزه‌های پژوهش کدام است؟» (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۷: ۱)

«مراد از روش‌شناسی این است که ما با چه روش‌هایی می‌توانیم وارد نهج البلاغه شویم که سه نوع است:

أ) مطالعه ترتیبی: یعنی مطالعه از آغاز تا پایان به ترتیب و با قواعد خاص؛

ب) مطالعه تجزیه‌ای: یعنی بخشی از نهج البلاغه مانند نامه یا خطبه یا حکمتی را جدا کرده، و مورد مطالعه قرار دهیم.

ج) مطالعه موضوعی: یعنی موضوعی از نهج البلاغه را در تمام کتاب جستجو کنیم و خانواده او را در کلام امیرمؤمنان (علیه السلام) بیابیم تا تبدیل به ساختار مناسب شود.» (همان: ۴)

اگر آموزه‌های نهج البلاغه دارای پشتوانه‌های علمی و پژوهشی آکادمیک باشد فارغ از هم‌خوانی‌ها و تعارضات مذهبی، بی‌گمان مورد پذیرش جامعه عدالت‌خواه و انسانیت‌مدار، قرار خواهد گرفت. زیرا کلام امام (علیه السلام) بسیار نافذ و مؤثر است. بنابر این «به طور کلی ما در سه حوزه در نهج البلاغه می‌توانیم پژوهش کنیم:

ا) مباحث پیرامونی که اگر ما بتوانیم در آنها پژوهش کنیم حوزه‌های بسیار خوبی هستند؛ مانند تحقیق در نسخه‌ها، و یا اصالت نهج البلاغه از نظر سبک‌شناسی، نظم نهج البلاغه، علوم نهج البلاغه، بررسی ترجمه‌های نهج البلاغه؛

ب) مباحث ساختاری؛ مانند منطق چینش مطالب، ساختار زبانی نهج البلاغه، نقد ادبی نهج البلاغه، ساختار بیانی نهج البلاغه، زیبایی‌شناسی نهج البلاغه و ...؛

ج) مباحث معارفی که هرکدام از این مباحث، زیر عنوان‌هایی دارند و هر کدام از این زیر عنوان‌ها، زیر مجموعه می‌پذیرند.» (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۷: ۲)

آنچه که باید مورد توجه همگانی قرار گیرد این است که نباید در انتقال مفاهیم و آموزه‌های نهج البلاغه تدروی صورت گیرد؛ از سویی دیگر شایسته نیست که جمود فکری نیز مانع پژوهش و تحقیق گسترده پیرامون این کتاب ارزشمند شود زیرا جمود فکری بدتر از جهالت و گستاخی است. از این رو، روح تحقیق و پژوهش در شناساندن نهج البلاغه باید شاداب، به‌روز و به‌دور از تعصب خشک و نامنتقی باشد. باید پذیرفت روح تدروی و خرافه برای پیام‌رسانی نهج البلاغه بسیار زیان‌بار خواهد بود.

بی‌گمان نکته‌های بلاغی ادبی نهج البلاغه با گذشت زمان دچار دگرگونی‌های زبانی گردیده است. به گونه‌ای که درک و فهم آنها را حتی برای نسل امروز عرب‌زبان نیز دیرفهم و پیچیده کرده است. بنابر این مردم غیر عرب برای آشنایی مستقیم با اندیشه‌ها و آموزه‌های کتاب گران‌قدر نهج البلاغه تنها باید از پژوهش‌ها و دستاوردهای نهج‌البلاغه‌شناسان و دانشمندان دینی زبان خود بهره ببرند. «هماهنگی و انسجام و پیوند در میان مطالب موجود در نهج البلاغه، یک‌نواختی در معنا و یک‌پارچگی در موضوعات به روشنی دریافت می‌شود نباید در نهج البلاغه به دنبال موضوع خاصی برویم. و آن را جدای از دیگر موضوعات بدانیم.» (جعفری، ۱۳۸۷: ۴۷)

پیش از این گفته شد باید برای انتقال آموزه‌های نهج البلاغه مخاطب‌شناسی انجام گیرد تا بنا بر مقتضای سنی و علمی مخاطب مفاهیم و دیدگاه‌های این کتاب به وی آموزش داده شود. از سویی طبیعی است همان‌گونه که روند گفته‌شده باید برای طبقه‌بندی مخاطبان محقق شود بایستی کارشناسان و متخصصان نهج‌البلاغه نیز دسته‌بندی کردند تا روند انتقال آموزه‌های نهج البلاغه

علمی و آکادمی به مخاطب خود انجام پذیرد. برخی معارف نهج البلاغه را به سه دسته: عمومی، تخصصی و فوق تخصصی تقسیم می‌کنند:

أ) معارف عمومی؛ برخی از معارف موجود در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها برای عموم افشار جامعه قابل درک و ارزیابی است و همه می‌توانند تنها با داشتن یک ترجمه مناسب از این دسته از معارف ناب و ارزشمند بهره‌مند گردند. زیرا حضرت علی علیه السلام متناسب با افکار عمومی جامعه سخن گفته‌اند. ب) معارف تخصصی؛ بخشی از مباحث خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه، تخصصی است و با علوم مختلف و رشته‌های تخصصی گوناگون ارتباط دارد؛ و شناخت آن‌ها به بررسی‌های موضوعی و تخصصی نیازمند است؛ مانند: مباحث جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصادی، نجوم و ستاره‌شناسی، عرفانی و ... برای درک و فهم این دسته از مفاهیم و مباحث تخصصی باید به علوم و فنون و ابزار و شیوه‌های تحقیق همان رشته‌های تخصصی آگاهی داشت.

ج) معارف فوق تخصصی؛ برخی از مباحث و معارف این کتاب ارزشمند، نه عوام می‌توانند آن‌ها را درک کنند و نه متخصصان رشته‌های گوناگون علوم و فنون بشری می‌توانند به نقد و ارزیابی آن بپردازند. قسمت‌های فنی نهج البلاغه، متشابهات نهج البلاغه و مطالبی که به ظاهر، با آیات قرآن تضاد دارند، از جمله مباحث فوق تخصصی نهج البلاغه به شمار می‌روند. از آنجا که مباحث فوق تخصصی نهج البلاغه، باید با آیات قرآن و روایات صحیح اسلامی ارزیابی گردد، نیازمند مراحل مهم علمی و زمینه‌های مناسب تحقیقاتی است. (نظری، ۱۳۹۸: ۱۵)

البته می‌توان دایره تقسیم‌بندی را کمی گسترده‌تر و فراگیرتر نمود تا نهج البلاغه پژوهان و دوستداران این کتاب با ارزش به آسانی بتوانند با مخاطب خاص خود، راحت‌تر و تخصصی‌تر ارتباط لازم و مناسب را برقرار نمایند. از این رو می‌توان آن‌ها را به ۴ دسته تقسیم نمود:

۱ — ساده و بنیادین؛ برخی از موضوع‌های نهج البلاغه برای همه قشرها و گروه‌های سنی روشن و مستند است. بازگویی مطالب خودسازی، نماز، درست‌کاری، راست‌گویی، احترام به هم‌نوع خود به دور از گرایش‌های مذهبی و جنسیتی، اخلاق و حقوق فردی و ... یکایک افراد جامعه امروزی را از دید روانشناسی آرام، امیدوار و شاداب می‌کند. در نتیجه سالم‌سازی فرهنگی، اجتماعی و ... جامعه را در برابر خطرهای برون‌دینی مقاوم و پایدار می‌سازد.

۲ — فراگیر و همه‌جانبه؛ آموزه‌های تاریخی، میهن‌دوستی، حقوق بشر، اخلاق اجتماعی، گفتگوها و نشست‌های مردمی، بالابردن فرهنگ عمومی جامعه، خردگرایی جامعه، آسیب‌شناسی مفاسد، گزینش کارگزاران دین‌مدار، آزاداندیشی دینی، رعایت خط‌قرمزهای جامعه اسلامی و ... هم‌افزایی و یک‌پارچگی دینی و ملی را در پی خواهد داشت و مانع از هم‌گسیختگی دینی و جغرافیایی مسلمانان می‌گردد و به نوعی جامعه دینی را حماسی و ضدّ ضربه می‌کند.

۳ — تخصصی و آکادمیک؛ بی‌گمان نهج‌البلاغه مفاهیم گران‌سنگ، فنی و تخصصی بسیاری دارد که به علوم و فنون بسیاری گره خورده است. موضوع‌های کلامی، فلسفی، اعتقادی، اقتصادی، سیاسی، اداری، نظامی، بهداشتی و پزشکی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و دیگر آموزه‌های ارزشمند نهج‌البلاغه امری است نیازمند تخصصی و تجربه در عمق زبان عربی؛ بنابر این انسان‌های نامتخصص و بیگانه با زبان عربی نمی‌توانند آنها را به آسانی درک کرده و چه بسا دریافت، برداشت و انتقال نادرست آنها موجب انحراف و گریز مخاطبان را فراهم بیاورد. پس باید بزرگان و متخصصان نهج‌البلاغه بعد از احاطه خویش بر زبان عربی تنها در شاخه تخصص خویش به ارزیابی و کنکاش موضوع‌های یادشده بپردازند تا با همکاری یک گروه علمی و کارآمد، ترجمه و تفسیری جامع، علمی و آکادمیک ارائه شده و آموزه‌های نهج‌البلاغه بی‌هیچ برداشت نادرست و تدروی از نسلی به نسل دیگر منتقل شود.

۴ — فراتخصصی؛ همان‌گونه که در دانش پزشکی برای کارهای درمانی تخصص و فوق تخصص نیاز است در علوم انسانی به مراتب نیاز بیشتری است. اگر زمانی مثلاً می‌گفتند چشم‌پزشک متخصص! امروز تخصص قرنیه چپ و راست مطرح است. از این رو جای فراتخصصی در علوم انسانی به ویژه مباحث دینی بسیار خالی بوده که بدین سبب علوم انسانی جایگاه خود را از دست داده است. بنابر این در بحث آموزه‌های نهج‌البلاغه به موضوع‌هایی برمی‌خوریم که به فراتخصص نیاز دارد. ژرفاندگی در مسائل فقهی، متشابهات، تضادهای آشکار، نکته‌های دیگری مانند زن‌ستیزی، دنیازدگی در متن نهج‌البلاغه از جمله موضوع‌هایی است که باید فرامتخصصان پاسخگو باشند تا آموزه‌های نهج‌البلاغه درست، علمی و شرعی به جامعه دینی منتقل شود.

نکته قابل توجه‌ای که باید به آن اشاره کرد این است که به دلیل وحدت آبشخور منابع دینی — قرآن، نهج‌البلاغه، احادیث موثق و ... — هیچ‌گونه تضادّ و تعارضی بین آنها وجود ندارد و سوء تفاهم‌ها

محصول کج‌فهمی، برداشت و قرائت نادرست از آنهاست. محصول درک صحیح مطالب این کتاب آن‌قدر هست که جُرج جُرداق مسیحی، می‌گوید: دلیل مرور دویست باره آن کتاب سترگ را شوری دانسته که جاذبه‌های سخنان امام علی (علیه السلام) در خویش ایجاد کرده است. (دشتی، ۱۳۷۹: مقدمه)

دست‌آورد این دسته‌بندی‌ها تصحیح و یا حذف باورهای انحرافی و غلط پیرامون نهج البلاغه خواهد بود؛ نیک می‌دانیم تمثیلات، استعارات، تشبیهات، کنایات و دیگر مباحث بلاغی کم‌نظیر و گاهی بی‌مانند نهج البلاغه، نقش به‌سزایی در استحکام معنا و بیان محکم پیام دارد! ولی گاهی به دلیل ناآشنایی با زبان و ادبیات عرب برداشت و تفسیر نادرست و منحرفی از کلام علی (علیه السلام) می‌شود. نمونه‌ای از این برداشت‌های انحرافی و غلط «ضد زن بودن امام علی (علیه السلام) با تعبیر و تفسیر نادرست عبارت «مَعَاشِرَ النَّاسِ إِنَّ النَّسَاءَ نَوَاقِصُ الْإِيمَانِ؛ نَوَاقِصُ الْحُطُوطِ؛ نَوَاقِصُ الْعُقُولِ.» (خطبه ۸۰) است. بی‌گمان امام علی (علیه السلام) در این خطبه هرگز هدفش اهانت به شخصیت زنان نیست؛ بلکه بیان تفاوت‌های میان مردان و زنان در برخی موضوع‌هاست. در صورتی که منظور حضرت از زنان در اینجا، برخی خانم‌های حاضر در جلسه بوده است که شوربختانه به همه زنان عمومیت داده می‌شود. (فقیه‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۷۱). بنابر این ملاحظه می‌شود که این طرز برخورد با امام و این نحوه نگرش و برداشت از کلام کتاب گران‌سنگش نیاز به بیان و تفسیر درست و منطقی دارد تا خواننده ناآشنا به نهج البلاغه بد برداشت نکند و نسبت به مولای و امام معصوم خود بدین نگردد.

باید برای چنین مخاطبانی بیان گردد که خاستگاه و محیط اجتماعی، فرهنگی و دینی نهج البلاغه با محیط امروزی زبان مقصد تفاوت شایانی دارد؛ اگر حتی از لحاظ جغرافیای هم در نظر بگیریم باز باید این موضوع مورد توجه قرار گیرد. بدین سبب، حال و هوای امروزی مخاطبان نهج البلاغه، با فضای آن روز جامعه امام علی (علیه السلام) فاصله بسیاری دارد. مفاهیم نهج البلاغه ممکن است از نظر فرهنگی و اجتماعی، ناهمگونی وسیعی با فرهنگ زبان مقصد داشته باشند. از این رو مترجم را در یافتن معادل در زبان مقصد برای این گونه مفاهیم دچار مشکل می‌کند؛ در این زمینه می‌توان به «نمونه‌های فراوانی اشاره کرد که در ترجمه انجیل به زبان‌هایی که دارای فرهنگی بسیار متفاوت با فرهنگ غربی می‌باشند پیش آمده است. حتی برخی از کتاب‌های مقدس، مانند تورات، متن اولیه و زبان اصلی خود را از دست داده‌اند.» (منافی، ۱۳۶۹: ۲۳).

بنابر این هر جا که مرزهای اندیشه بشری توانسته است به دورنمای آموزه‌های نهج البلاغه دست یابد، نه تنها شیعیان بلکه دیگر مذهب‌ها و دین‌ها را شگفت‌زده می‌کند. هانری گُربن، خاورشناس فرانسوی پیرامون نهج البلاغه آورده است: «پس از قرآن و احادیث پیامبر اسلام ﷺ، نهج البلاغه در درجه اول اهمیت قرار دارد. باید گفت به طور کلی این کتاب تنها به قلمرو حیات مذهبی تشیع محدود نیست؛ بلکه تفکر فلسفی شیعه نیز به آن وابسته است و از آن مایه می‌گیرد. از این رو باید نهج البلاغه را از مهم‌ترین سرچشمه‌هایی به شمار آورد که متفکران شیعه پیوسته از آن سیراب گشته‌اند» (آل یاسین، ۱۳۶۰: ۵۶).

۴- ترجمه

زبان، این نهاد گویای اجتماع، به عنوان يك وسیله، نقش ارتباطی میان انسان‌ها را ایفا می‌کند؛ بنابر این جامعه باید بهتر از وضع موجود از این ابزار مهم اجتماعی استفاده کند تا رشد و بالندگی استعدادهای خفته و نهفته را موجب شود و توانایی‌های فردی را با توجه به آگاهی و بصیرت باطنی شکوفا سازد. بی تردید، یکی از مبانی ترجمه، توجه به زبان شناسی است؛ «اولین خدمتی که زبان‌شناسی در جهت نشان‌دادن مبانی علمی ترجمه کرد آشکار کردن تفاوت صوری و معنایی زبان‌های گوناگون با یکدیگر بود» (صلح‌جو، ۱۳۶۵: ۴۰).

نیاید دژه ای به خود تردید راه داد که توجه به دانش‌های نوینی مانند روان‌شناسی زبان، زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی زبان و ... تأثیر به‌سزایی در تحوّل و تطوّر ترجمه‌ها دارند. از این رهگذر، باید پیش و بیش از هر سخنی از همه شارحان، مفسران و مترجمان فارسی‌زبان گذشته و حال کتاب نهج البلاغه قدردانی و سپاس‌گزاری شود زیرا آنها همت گماشتند تا این اثر الهی در جامعه زنده بماند و از چرخه روزگار بیرون نرود. البته جامعه فارسی‌زبان باید بپذیرد آن چنان که درخور نهج البلاغه است نتوانسته است از آن بهره‌وافی و کافی ببرد تا بتواند پیام گویای نهج البلاغه را به خواننده و مخاطب فارسی‌زبان خود برساند.

از آنجا که غیر عرب‌زبانان برای آشنایی با آموزه‌های نهج البلاغه باید از پژوهش‌ها و دستاوردهای نهج البلاغه‌شناسان و دانشمندان دینی خود بهره‌برند، بدیهی است در این میان ترجمه‌ها و شرح‌های نغز می‌تواند راهی برای آموختن و به‌کارگیری مفاهیم زیبا و دل‌نشین نهج البلاغه باشد. زیرا ترجمه بنیادی‌ترین نقش را در انتقال فرهنگ و تمدن، متون علمی و مذهبی و شاهکارهای ادبی ایفا

می‌کند. « نهضت ترجمه بی‌گمان دستگاه فکری مسلمانان را دچار دگرگونی‌های معناشناختی و روش‌شناختی عمیقی کرد، به‌طوری که پس از این دوران غالب عالمان اسلامی نظام تصویری و تصدیقی متفاوتی با اسلاف خود یافتند. برای نمونه‌ای مهم از تحولات روش‌شناختی و تصدیقی باید به این مطلب اشاره کرد که گرچه قیاس فقهی که مبتنی بر شباهت فرع یا مجهول بر اصل یا معلوم و تسری حکم اصل بر فرع است، به‌عنوان نخستین صورت استدلال در عالم اسلامی از دوران خلفای نخستین کم‌وبیش رواج داشته و همین شیوه استدلال در علم عقلی کلام نیز به‌کار می‌رفته است. » (ابن خلدون، ۱۴۰۱: ۴۵۳).

اگر بپذیرفتیم که ترجمه، نقش مهمی در نزدیک کردن فرهنگ‌ها و تمدن‌های جهان به یک‌دیگر دارد با توجه به ارزش‌های معنوی، پیام‌های گران‌سنگ و ویژگی‌های کم‌نظیر نهج‌البلاغه، باید بپذیریم اهمیت ترجمه آن نیز می‌تواند برای مسلمانان و حتی غیر مسلمانان نقش معنوی بسیار سازنده‌ای ایفا نماید. از این رو بایستی در ترجمه نهج‌البلاغه به موارد ذیل دقت شود.

أ) مترجم نهج‌البلاغه علاوه بر شایستگی ویژه علمی و دیگر ویژگی‌های عام، باید همه ابعاد شخصیتی حضرت علی (علیه السلام) را بدون دخالت دادن تعصب دینی بشناسد. ضمن این که مترجم شایسته نباید دیدگاه‌ها، باورهای دینی، سیاسی و پیش‌فرض‌های شخصی را در ترجمه دخالت دهد زیرا ترجمه ارزش و اعتبار خود را از دست خواهد داد و قطعاً یک نوع بدبینی نسبت به متن اصلی در خواننده به وجود می‌آورد.

ب) مترجمان و مفسران نباید نسبت به مطالب نهج‌البلاغه تعصب کورکورانه داشته باشند. چرا که لغزش در تدوین و گردآوری آن یکسره منتفی نیست. زیرا اگر چه در معصومیت امام علی (علیه السلام) ذره‌ای به خود شک و تردید نداریم اما نیک می‌دانیم مرحوم سید رضی سخنان، خطبه‌ها و نامه‌های امیرمؤمنان، علی (علیه السلام) را گردآوری کرده است. ضمن احترام به جایگاه والای این شخصیت فرهیخته از یاد نبریم گردآورنده نهج‌البلاغه معصوم نیست. با این توضیح، علمی‌تر آن است که تمایلات شخصی و تعصبات خشک و غیر علمی را کنار بگذاریم و اگر احیاناً مطالب اثبات‌نشده‌ای تدوین شده، آن را در ترجمه حذف کرده یا در صورت لزوم، نهایتاً در پاورقی بیاوریم.

ج) تفاوت محیط امروزی زبان مقصد با خاستگاه و محیط اجتماعی، فرهنگی و دینی نهج‌البلاغه؛

د) با توجه به دنیای گسترده ارتباطات در فضای امروز جهان، شاید برای مخاطب سخت باشد که امروز برای وی همان بیان‌ها و تعبیرهای نهج‌البلاغه به کار گرفته شود. انعطاف و تطبیق این امور با دنیای امروزی، تیزهوشی و کیاست مترجم را می‌طلبد تا نهج‌البلاغه را با حفظ امانت‌داری، با دقت و بی‌کم و کاست به زبان مخاطب امروزی شیرین و دل‌پذیر جلوه دهد. بنا بر این مترجمان متون مقدسی مانند نهج‌البلاغه باید ترجمه‌ای دقیق و منطبق با مفاهیم متن — نه صرفاً ترجمه تحت لفظ — و بنا بر ذوق خواننده امروزی انجام دهند.

ه) اگر پذیرفتیم ترجمه نهج‌البلاغه برای گسترش دین مبین اسلام و فرهنگ علوی ضروری به نظر می‌رسد باید این را هم بپذیریم: اگر ترجمه‌ای علمی و استاندارد انجام نپذیرد پیامدهای ناخوشایندی در پی خواهد داشت. بدترین اثر آن، روی‌گردانی مخاطب از توجه به درک و کاربردی کردن مفاهیم پرنغز نهج‌البلاغه است. در صورتی که « کتاب شریف نهج‌البلاغه حاوی نکات بسیاری برای زندگی بهتر می‌باشد نکاتی که در سایه توجه به آن‌ها می‌توان به سعادت دنیوی و مهم‌تر از آن سعادت اخروی دست یافت. مهارت‌های بسیاری را می‌توان از نهج‌البلاغه استخراج کرد. ... مهارت زندگی خودآگاهی، خردورزی، عزت نفس، صبوری و شکیبایی، مقابله با بخل‌ورزی، مقابله با حرص و طمع، مقابله با ترس، قناعت، استفاده درست از وقت ... مقابله با دنیاپرستی، تکریم در روابط اجتماعی، هم‌دلی و خیرخواهی، خوش‌خلقی و حسن سلوک در روابط اجتماعی، مقابله با حسدورزی، مقابله با غرور و خودبینی در روابط اجتماعی، جود و سخاوت، کمک و همیاری. (فرمehنی فراهانی و پیداد، ۱۳۸۹: ۳۰۴).

از این رو بایستی مترجمان راهکارهایی برای کیفیت‌بخشی به ترجمه (منافی، ۱۳۶۹: ۲۴). کتاب وزین و گران‌بهای نهج‌البلاغه پیدا کنند. در این میان، کارشناسان و منتقدان ترجمه نیز باید چالش‌ها و راهکارهای خود را در باره ترجمه هر اثر به خوبی پژوهش و بررسی نمایند.

جایگاه واقعی کتاب غنی و ارزشمند نهج‌البلاغه برای غیر عرب‌ها فقط از راه ترجمه علمی - آکادمیک به خواننده خود معرفی می‌شود! هر چند ترجمه متون مقدسی مانند نهج‌البلاغه از پیچیدگی خاصی برخوردار است. اکنون ترجمه چندین سخن امام علی (علیه السلام) آورده می‌شود:

«الْمَرْأَةُ شَرُّ كُلِّهَا وَ شَرُّ مَا فِيهَا، أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْهَا» (حکمت/ ۲۳۰)

شهیدی: زن همه‌اش بدی است و بدتر چیز او این که از او چاره نیست.

دشتی: زن و زندگی، همه‌اش دردسر است و زحمت بارتر این که از او چاره‌ای نیست.

انصاریان: همه چیز زن شرّ است، و بدتر از آن این که از وجودش چاره‌ای نیست.

پژوهشگران: زن بلاست؛ خدایا! هیچ خانه‌ای بی‌بلا نباشد!

نکته ساختار معنایی ترجمه: مترجم باید از آوردن عبارت‌ها، جمله‌ها و اصطلاح‌هایی که به گسست

اجتماعی و توهین به افراد جامعه به شمار می‌آید جداً خودداری نماید.

«الْمَرْأَةُ عَقْرَبٌ حُلْوَةٌ اللَّسْبِيَّةُ» (حکمت / ۶۱)

شهیدی: زن کژدمی است، گزیدنش شیرین.

دشتی: نیش زن، شیرین است.

انصاریان: زن عقربی است که گزیدنش شیرین است.

پژوهشگران: نیش زن (فالانی) مانند عقرب شیرین است. یا: زن (زود احساساتی)، عقربی

شیرین نیش است.

نکته ساختار معنایی ترجمه: نخست این که شاید (ال) عهدی باشد و شخصی خاص مورد نظر امام

علی علیه السلام بوده است. دوم این که شاید ویژگی احساسات و خشم زود هنگام عقرب بوده است که در

خانم‌ها نیز مصداق دارد.

«الْمَالُ، مَادَّةُ الشَّهَوَاتِ» (حکمت / ۵۵)

شهیدی: مال مایه شهوت‌هاست.

دشتی: ثروت، ریشه شهوت‌هاست.

انصاریان: مال مادّه شهوات است.

پژوهشگران: ثروت بسیار، نقطه آغازین آرزوهای بسیار است.

نکته ساختار معنایی ترجمه: مادّة: عنصر، مایه نخستین، نقطه آغازین، ریشه و به معنای ماده نیست

(طیبیان، ۱۳۶۷: ذیل واژه مادّة)، الشّهوات: آرزوهای بسیار، میل‌های شدید، شهوت‌ها، خواسته‌ها

(همان: ذیل واژه الشّهوة)

بنابر این ترجمه آن به «شهوات» درست نیست؛ زیرا این اصطلاح در میان عامّه مردم به عنوان

«مسائل جنسی» به کار می‌رود. پس گزیده‌برداری واژگانی صورت گرفته است.

۵- نتیجه‌گیری

هر چند برای فهمیدن نهج‌البلاغه دانستن زبان عربی ضروری به نظر می‌رسد ولی می‌توان — با توجه موارد مطرح‌شده در این نوشتار — به کارشناسان علوم نهج‌البلاغه اعتماد کرد و آموزه‌های این کتاب ارزشمند را با جان و دل فرا گرفت و در زندگی فردی و اجتماعی خود به کار بست. از سویی دیگر اگر موضوع‌هایی مانند شأن نزول یا جامعه‌شناسی سخنان حضرت علی (علیه السلام) به خوبی مورد بررسی و پژوهش تخصصی قرار گیرد کمک شایانی می‌کند تا خوانندگان با نهج‌البلاغه و واقعیت‌های آن روز جامعه علوی بیشتر آشنا شوند. به ویژه این که برخی متشابهات در نهج‌البلاغه نیازمند توضیح و تفسیر بیشتری است. اگر اینها برطرف نشود مخاطبان دچار نوعی سردرگمی و سرگردانی در فهم نهج‌البلاغه می‌شوند که برای مذهب تشیع بسیار زیان‌بار و جبران‌ناپذیر خواهد بود. کمترین زیان آن روی‌گردانی جامعه دینی از آموزه‌های نهج‌البلاغه است.

۱. آل یاسین، محمد حسن (۱۳۶۰ش)، *نهج البلاغه از کیست؟*، ترجمه: محمود عابدی، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
۲. آمدی تمیمی، ابوالفتح (۱۴۱۳ق)، *معجم الفاظ غرر الحکم و درر الکلم*، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۳. آیتی، عبدالمحمد (۱۳۷۷ش)، *ترجمه: نهج البلاغه*، تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۴. ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۴۰۱ش)، *مقدمه تاریخ ابن خلدون*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۵. انصاریان، حسین (۱۳۸۸ش)، *ترجمه نهج البلاغه*، تهران: انتشارات مؤسسه دارالعرفان.
۶. بدرول اچ خان (۱۳۹۱ش)، *مدیریت یادگیری الکترونیکی*، مترجمان: عماد، قائنی، بابک عبدحقی، ناشر: سازمان مدیریت صنعتی.
۷. جعفری، محمد مهدی (۱۳۸۷ش)، *آموزش نهج البلاغه*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، چاپ دوم.
۸. جمعی از نویسندگان (۱۳۶۰ش)، *یادنامه کنگره هزاره نهج البلاغه*، تهران: بنیاد نهج البلاغه، چاپ اول.
۹. حسین، طه (۱۳۵۴ش)، *علی و فرزندانش*، مترجم: محمد علی خلیلی، تهران: ناشر: گنجینه.
۱۰. حسینی خطیب، سید عبد الزهراء (۱۴۰۵ق)، *مصادر نهج البلاغه و آسانیده*، لبنان، بیروت: دار الأضواء.
۱۱. خمینی، روح الله (۱۳۶۲ش)، *صحیفه امام خمینی «ره»* جلد ۲۱، تهران: ناشر: سایت روح الله.
۱۲. دشتی، محمد (۱۳۷۹ش)، *ترجمه نهج البلاغه*، قم: انتشارات پرهیزکار.
۱۳. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۷ش)، *کارگاه روش پژوهش کاربردی در نهج البلاغه*، تهران: حوزه علمیه حضرت خدیجه کبری (س).
۱۴. شهیدی، سید جعفر (۱۳۷۸ش)، *ترجمه نهج البلاغه*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۵. صلح جو، علی (۱۳۶۵ش)، *بحثی در مبانی ترجمه*، درباره ترجمه، تهران: نشر دانش.
۱۶. طبیبیان، حمید (۱۳۶۷ش)، *فرهنگ دو جلدی عربی — فارسی لاروس*، تهران: انتشارات امیر کبیر.

۱۷. فرمهینی فراهانی، محسن و پیداد، فاطمه. (۱۳۸۹)، *مهارت‌های زندگی، ده مهارت کلیدی به همراه مهارت‌های زندگی در نهج البلاغه و نهج القصاحه*. تهران: انتشارات شباهنگ.
۱۸. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰ش)، *سیری در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات صدرا.
۱۹. منافی اناری، سالار (۱۳۶۹ش)، *نگاهی به ترجمه‌های انگلیسی قرآن*، تهران: انتشارات ترجمه.
۲۰. نظری، محمد و همکاران (۱۳۹۸ش)، *راهنمای تدریس نهج البلاغه*، تهران، مرکز بین المللی ترجمه و نشر آفاق.
۲۱. نیکنمی، مصطفی (۱۳۹۳ش)، *نظارت و راهنمایی آموزشی*. تهران، انتشارات سمت.

مقالات

۲۲. ابراهیمی احمد؛ سید ابراهیم میرشاه جعفری؛ علی ربانی خوراسگانی (۱۴۰۱ش)، شناسایی و تبیین راهبردهای یاددهی - یادگیری، *مجله رویکردهای نوین آموزشی*، دوره ۱۷، ش ۲.
۲۳. پورشفیع، محیا (۱۴۰۲ش)، اثربخشی فناوری اطلاعات و ارتباطات در ارتقا مدیریت آموزشی، *کمیته علمی اولین همایش بین المللی مشاوره، مددکاری اجتماعی و تعلیم و تربیت با رویکرد نگاهی به آینده*.
۲۴. صحابت‌انور، سعید (۱۴۰۱ش)، شناسایی مؤلفه‌های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه امام علی علیه السلام، *پژوهشنامه نهج البلاغه*، دوره ۱۰، ش ۳۹.
۲۵. طباطبایی، سید محمد کاظم (۱۳۹۷)، *مصاحبه، دانشگاه قرآن و حدیث؛ روزنامه جمهوری اسلامی*، ش ۱۱۱۱۶۴.
۲۶. فقیه‌زاده، مریم (۱۳۸۳ش)، بررسی اسناد و دلالات سخنان علی علیه السلام در نهج البلاغه پیرامون ویژگی‌های زنان، *مجله پژوهش‌های نهج البلاغه*، ش ۹ و ۱۰.
۲۷. مؤیدی، ابوالحسن (۱۳۸۹ش)، *راهنمای پژوهش و تحقیق در نهج البلاغه، فصلنامه مطالعات تفسیری*، سال ۱، ش یک.